

BUDİZMLE MUKAYESELİ OLARAK İSLAM VE İSLAM MİSTİSİZMİ: MÜSLÜMAN–BUDİST DİYALOĞUNA BİR KATKI

Yazan: Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN*
Çeviren: Yard. Doç. Dr. Mehmet ATALAY**

ÖZET

Günümüzde Müslüman–Budist diyalogu henüz başlangıç aşamasındadır. Ancak bu diyalog artık yalnızca Asya gerçekliği ile değil, dünyanın bütün kıtalarını kapsayan bir gerçeklikle de son derece alakalıdır.

Bu makalede İslamın kısa bir tarifi verildikten ve genellikle iddia edildiği gibi Budizmin doğrudan doğruya bir ateistik din olup olmadığı, Buda'nın Zülkifl Peygamber olma ihtimali, Budistlerin Ehl-i Kitab olarak değerlendirilebilme ihtimali gibi konular ele alındıktan ve bu iki din arasındaki bazı ahlaki ve mistik benzerlikler gündeme getirildikten sonra birçok değer ve erdemın Müslümanlar ve Budistlerce paylaştığı sonucuna varılmaktadır.

Dolayısıyla, beşeri varlıkların ahlaki ve manevi evrimine katkı sağlamak amacı yanında daha adil ve daha barışçıl bir dünya yaratmak amacıyla, bu iki din arasında daha samimi bir diyalog ve daha etkili bir işbirliğinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mistisizm, İslam, Budizm, Diyalog.*

* Profesör Dr. Cafer Sadık Yaran, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı ve Din Felsefesi Anabilim Dalı Başkanı. Yazarın Japon Budistlerine *Higashi Hongaji Uluslararası Budist Araştırmaları Enstitüsü*'nde (Tokyo) 28 Ekim 2008 tarihinde verdiği bir konferansa dayanarak geliştirdiği bu makalenin İngilizce aslı *Milel ve Nihal*'de yayımlanmıştır ve künyesi şöyledir: Cafer Sadık Yaran, (2004). "Islam and Islamic Mysticism in Relation to Buddhism", in *Milel ve Nihal* 2 (1), 13-34. Ayrıca, bu makaleye şu internet adresinden ulaşılabilir: (çevirimiçi) <http://www.dinlertarihi.com/dergi/index.htm>.

** Dr. Mehmet Atalay, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde Din Psikolojisi yardımcı doçenti.

**ISLAM AND ISLAMIC MYSTICISM IN RELATION TO BUDDHISM:
A CONTRIBUTION TO MUSLIM-BUDDHIST DIALOGUE**

SUMMARY

A Muslim-Buddhist dialogue is at its initial stage; but it is extremely relevant not only to the reality of Asia any more but also to the reality of the whole continents in the world.

In this article, after a brief description of Islam and discussion of such topics as whether Buddhism is simply an atheistic religion as usually allaged, whether the Buddha may be the Prophet Dhu'l-Kifl, whether the Buddhist may be considered 'the People of the Book', and also after the dealing with some ethical and mystical similarities, it is concluded that the Muslims and the Buddhists have many common values and virtues.

Therefore, there should develop a more friendly dialogue and affective cooperation between them to contribute to the ethical and spiritual evolution of human beings and also to create a more just and peaceful world.

Key Words: *Mysticism, Islam, Buddhism, Dialogue.*

GİRİŞ

Bireyin kendi dinine sadık kalabilmeyi dilediği halde diğer geleneklerin de geçerli olduğunu kabul etmeye yanaşması, çağımız insanların yüz yüze geldiği olağandışı koşulların doğurduğu sonuçlardan biri olduğu kadar, bu insanların içinde yaşadığı anormal koşulların yol açtığı bir sonuçtur.¹ Yakın zamanlar itibarıyla bu anormal koşulların oluşmasına birkaç etken sebebiyet vermiştir. Yanısıra, pozitif açıdan bakıldığında bu etkenler geçmiş yüzyıllar boyunca gelenekselleşmiş dinsel dışlayıcılık tavrını da kökünden sarsmıştır. Günümüzde haber medyası ve gelişen seyahat imkânları vasıtasıyla kendi dinimiz dışındaki insanların dinsel çeşitliliğine ilişkin olarak yüksek oranda gelişen bir farkındalık ve bilinç durumu sözkonusudur. Dahası, sıradan insanlar için dahi bariz bir gerçektir ki bireyin inanıp benimsediği din, –örneklerin kahir ekseriyeti itibarıyla– doğduğu yere bağlı olarak taayyün eder. Değişime yol açan bir diğer etken olarak diğer dinlere ilişkin eski sevimsiz karikatürler, şimdilerde ciddi nesnel çalışmalara dayalı bilgilerle yer değiştirmektedir. Bu etkenlerin belki de en önem-

¹ Seyyed Hossein Nasr, *Sufi Essays* (Albany: State University of New York, 1991), p. 125.

lisi olmak üzere, son on yıllar itibarıyla bir ülkeden diğerine göç olgusu, dünyanın birçok büyük şehrinde hatırı sayılır miktarda yabancı dini toplulukların teşekkül etmesine sebebiyet vermiştir. Günümüzün–teolojik yansımaları da olan–bu gerçekleri; herhangi bir dini geleneğe mensup ilahiyatçıların dikkatinin, kendi dinleriyle diğer dünya dinleri arasındaki ilişki problemine yönelmesini sağlamıştır.²

Günümüzün Müslümanları, geçen yüzyıllar boyunca olduğu gibi, kendi kültür çevreleri bünyesinde diğer dinlerin mevcudiyetine aşına olmaya devam etmektedir. Genel olarak İslam tarihinin çoğu dönemi itibarıyla Müslümanların kendi aralarında yaşayan dini azınlıklarla ilişkisi, barışçıl olagelmıştır. Entelektüel açıdan bakıldığında, dinsel diyalog bağlamında İslam dünyasına muazzam bir ilgi söz konusudur. Elbette ki, bu tür diyalog teşebbüslerine karşı çıkan kimi ‘dışlayıcı’ insanlar da vardır; ancak, dinsel diyalog faaliyeti İslam dünyasında on yıllık birimlerle ölçülebilecek bir geçmiş kazandığı gibi günümüzde mevcut İslami ve entelektüel gündemde önemli bir yer işgal etmektedir.³

Dini liderler ve din âlimleri arasında yine din konulu uluslararası toplantılar şimdiye dek Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında gerçekleştirildiğinden dolayı “Müslümanlarla Budistler arasında diyalog, üzerine eğilmeyi bekleyen yeni bir araştırma-inceleme konusudur.”⁴ UNESCO da dâhil olmak üzere son yıllarda bazı uluslararası organizasyonlar; Malezya, Endonezya, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’da Budist–Müslüman diyaloğuna ilişkin konferanslar düzenlemiş olsa da Müslüman–Budist diyaloğunun henüz/hâlâ başlangıç aşamasında olduğunu söylemek mümkündür.

² John Hick, “Whatever Path Men Choose is Mine”, in *Christianity and Other Religions*, ed. by John Hick and Brian Hebblethwaite, (Glasgow: Fount, 1980), pp. 171-74.

³ Seyyed Hossein Nasr, *The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity* (New York: HarperSanFrancisco, 2002), pp. 46-53.

⁴ Bkz.: “Conference on ‘Global Ethics and Good Governance: Buddhist-Muslim Dialogue’”, UNESCO Headquarters, Paris, 5-7 May 2003, in www.unesco.org/culture/dialogue/religion/images/buddmusl.pdf, p. 2.

Aslında Asya kıtasının belli bölgelerinde Budizm ve İslam yüzyıllar boyu birlikte varlık sürmüştür. Küreselleşme ve büyük kitle hareketleri bağlamında, değişik dinlere mensup insanlar, birbiriyle daha fazla bağlantı kurma ve birbiri hakkında daha fazla bilgi edinme temayülü göstermektedir. Günümüzde Müslümanlar neredeyse bütün Budist ülkelerde hatırı sayılır miktarda bir azınlık iken Müslüman çoğunluğa sahip birkaç ülkede önemli miktarda Budist topluluklar yaşamaktadır. Öte yandan, Müslüman ve Budist topluluklar genellikle Hıristiyan ülkelerde yan yana yaşamaktadırlar.

Bundan ötürü, bir Müslüman-Budist diyalogu artık yalnızca Asya gerçekliğiyle değil, dünyanın bütün kıtalarında tecrübe edilen gerçeklikle de son derece ilişkilidir. Müslümanlar ve Budistler geçmişin önyargıları ve köhnemiş yaklaşımlarını karşılıklı anlayış ve saygı çerçevesinde terk etmeye, bu iki din ve kültür arasında ortak noktalar bulmaya, bütün beşeriyetin ahlaki ve manevi evrimine birlikte katkıda bulunmanın yollarını aramaya ve aynı zamanda da modern dünyanın her yerinde insan hakları, barış ve adalet gibi ortak evrensel erdem ve değerleri birlikte yüceltip teşvik etmeye çalışmalıdırlar.

Bu makalede, İslamın temel öğretisinin pratiğini, ahlâkını ve ruhsallık vechesini mümkün olduğu noktalar itibarıyla Budizm ile karşılaştırarak özetleyeceğim. İslamı şu ya da bu ölçüde standart ya da popüler tarzda ele alırken, ayrıntıdaki farklardan ziyade özdeki benzerlikleri gündeme getireceğim. Yanısıra, böylesi kısa bir makalede çoğu benzerliği de kapsam dışı bırakacağım.

1. Birkaç Genel Benzerlik

Genel bir bakış açısı benimsendiğinde, her şeyden önce hatırlanmalıdır ki günümüzde İslam ve Budizm dünyanın en büyük dinleri arasında yer almaktadır. Yanısıra, Hıristiyanlıkla birlikte her iki din de her milletten mühtedi kabul eden evrensel dinler arasında yer alır: herhangi bir millete mensup herhangi bir şahıs istediğinde Müslüman ya da Budist olabilmektedir.

Dahası, hem Budizm hem de İslam orta yol olgusunu vurgular ve hem Budistler hem de Müslümanlar orta yolda olduklarını iddia ederler. Orta yol ya da itidal Kur'an tarafından bilgelik bağlamında tavsiye edilir. Şöyle der Kur'an: "Elini (bir cimrininki gibi) boynuna dolama, büsbütün de açiverme...Bunlar

Rabbinin sana vahyettiği bilgelik ilkelerindedir.” (17: 29, 39). Kur’an Müslümanlar hakkında da şunları söyler: “Böylece sizi kararınca dengeli bir Ümmet yaptık.” (2: 143). Şu halde Müslümanlar tıpkı Budistler gibi hem dini hem de dünyevi işler itibarıyla orta yolda olmaya çok büyük önem atfederler.

Ayrıca, Budizm ve İslam bazı metodlar, meditasyonlar, ibadetler, öz-gelişimsel iyi davranışlar, öz-temizliği ve aydınlanma konuları üzerindeki vurguları itibarıyla Budizmin Sekiz Katmanlı Yolu (Eight Fold Path of Buddhism) ve İslamın Beş İlkesi arasında olduğu gibi genel bir benzerlik arz ederler. Diğer bir deyimle, hem Budistler hem de Müslümanlar için aydınlanma ya da kurtuluş yalnızca tarafımıza tevcih edilmiş meccani bir hediye olmayıp şahsi çabamızı da gerekli kılar. Özellikle bu nokta yani aydınlanma ya da kurtuluş elde etmek amacıyla dindarlık, ahlak ve ruhsallıktan yana bazı kişisel gerekliliklerin varlığı bu iki dini birbirine daha yakın kılmaktadır. Şu halde Budizmle ilişkili olarak İslamın bazı ayrıntılarını ileri düzeyde incelemeye koyulabiliriz.

2. İslam

Arapça “İslam” kelimesi basitçe “teslimiyet” anlamına gelir ve “barış” anlamına gelen bir kelimedenden türetilmiştir. İslam Tanrı’nın, yani evrenin Yaratıcısı ve beşeri varlıkların Rabbi olarak Allah’ın iradesine teslimiyet vasıtasıyla barışa ulaştırmayı gözetir. Bir Müslüman Allah’a, peygamberler ve özellikle Hz. Muhammed’in öğrettiği tarzda itaat eder. Müslümanlar için İslam; Tanrı’nın, peygamberleri aracılığıyla bütün insanlara ulaştırdığı aynı evrensel gerçekliğin adı olduğu kadar Hz. Muhammed’e vahyedilen özgül dinin adıdır.

Günümüzde dünya nüfusunun beşte birinin dini İslamdır. Hz. Muhammed’in altmış üç yaşında vefatından önce Arap Yarımadasının (Arabistan) büyük kısmı müslümandı ve İslam onun ölümünden sonraki bir yüzyıl içinde Batıda İspanya’ya Doğudaysa Çin’e kadar yayılmıştı. İslamın hızlı ve barışçıl yayılışının sebepleri arasında öncelikle öğretisinin basitliğini zikretmek gerekir. Bu öğreti ibadete layık olarak yalnızca tek Tanrı’ya iman etmeye çağırır. Dahası bu öğreti, insanoğluna akıl ve zeka güçlerini kullanması gerektiğini defaatle talim eder.

Bir Müslüman kendi dinini gayr-i müslimlere anlatmak ya da açıklamak istediğinde, Tanrıya iman başta olmak üzere genellikle imanın ilkeleriyle söze başlar, sonra İslamın şartlarıyla devam eder ve nihayet sözünü İslam ahlakıyla sona erdirir. Zira bilimsel ve popüler anlamda İslamın üç ana unsurdan meydana geldiği kabul edilir: inanç, ibadet ve ahlak. Bu geleneksel yapısını değiştirmeksizin İslamı Budist bir dinleyici kitlesine, İslama özgü insan kavramıyla anlatmaya başlamak tercihe şayan bir seçimdir. Zira Kur'an'da yer alan kısa bir süre (Asr 103) aynı şeyi yapar: insanların çoğunluğunun acıklı ve zarar içre durumuna ilişkin bir ayetle söze başlar ve sonra da bu acıklı durumdan kurtulanların dört özelliğini zikreder. İçeriği itibarıyla bu Kur'an suresi doğal olarak farklı mesajlar iletse de, beşeri varlıkların olumsuz durumunu zikrederek söze başlaması ve aynı varlıkların arınması ve kurtuluşa ermesi amacıyla yönelik olarak da dört temel nitelik zikretmesi açısından bu sureyle Budizmin dört asil gerçeği (four noble truths) arasında benzerlikler bulmak yine de mümkün olabilir.

Doğrusu insanlar hüsrandır,
İman edenler,
ve iyi ameller yapanlar,
ve birbirlerine Gerçeği
ve Sabrı tavsiye edenler müstesna. (103: 2-3).

Bazı Kur'an müfessirleri yukarıda zikredilen "Doğrusu insanlar hüsrandır" meâlindeki ayeti salt mecazi olarak değerlendirirler. Buna göre, şayet hayat bir 'iş pazarlığı metaforu' çerçevesinde düşünülürse; insanoğlu salt maddi kazanç peşinde koşup bol miktarda maddi kazanç elde etse bile 'kazançsız' sayılacaktır. Keza insanoğlu muhtemel günlük kazancına öğle sonrası ulaşırsa bile 'zarara uğramış' sayılacaktır. Öte yandan, şayet insanoğlu mamur, iyi bir hayat sürer ve diğer insanları da Doğruluk ve Sebat Yolu'na sevk ve teşvik etmek suretiyle toplumsal refaha katkıda bulunursa, bu hayat tecrübesinden ancak o zaman 'kazançlı' çıkacaktır.⁵

⁵ *The Holy Qur'an: English Translation of the Meanings and Commentary*, Revised and Edited by The Presidency of Islamic Researches, Ifta, (Al-Madinah: King Fahd Holy Qur'an Printing Complex, 1410 H.), p. 2003.

Buda'nın dört asil gerçeği de metaforik bir düşünce yansıtıyor gözükmektedir; ama bu metafor iş metaforu değil de tıp metaforudur. Bazı yazarlara göre "Budist öğretinin dört katmanlı yapısı Buda'nın yaşadığı dönemdeki doktor uygulamasına koşut gelmektedir: (i) hastalığı teşhis etmek, (ii) sebebini saptamak, (iii) tedavi edilebilir olup olmadığına karar vermek, ve (iv) hastalığı bertaraf etmeye matuf bir tedavi programı oluşturmak. İlk gerçek, *dukkha*'nın yani hepimizin maruz kaldığı 'ıstırap'ı gündeme getirir. İkinci gerçek bu 'hastalığın' sebebine ilişkindir, ki o da 'arzu'dur. Üçüncü gerçek, 'hastalığın' sebebini bertaraf etmek suretiyle tedavinin mümkün olduğunu teyit eder: *Nibbâna* tecrübesinde arzunun kaybolmasıyla ıstırap da kaybolur. Dördüncü gerçekse tam sağlığa götüren yolu tayin eder: Kutsal Sekiz Katmanlı Yol ya da Orta Yol."⁶

3. İslamda İnsan

İslama göre insan tabiatı ne mutlak iyi ne de mutlak kötüdür; aksine insan ahlaki ve psikolojik açıdan iki boyutlu bir yaratıktır.⁷ İnsan ırkı hem iyi ile kötü arasında hem de doğru ile yanlış arasında seçim yapmaya muktedir bir yaratık türüdür. Bu olgu Kur'an'da (91: 7-8) şöyle ifade edilir: "Rûha ve onu en güzel biçimde şekillendirene, sonra ona kötülük duygusunu da, sakınıp iyi olma duygusunu da birlikte ilham edene...andolsun ki..." Bu ayetler, her insanın doğru ile yanlış, iyi ile kötü ya da takva ile takvasızlık arasında ayırım yapabilecek doğal bir yeteneği olduğu gerçeğini göstermektedir. İnsanoğlu, -doğru ya da yanlış- bu yollardan herhangi birini seçebilir ve kendi seçimi doğrultusunda özgürce hareket edebilir.⁸ Bu gerçek dünyadaki ahlaki kötülük ve ıstırapın kahir ekseriyetinin temel sebeplerinden biri olmalıdır; zira, bazılarımız özgür iradenin

⁶ Peter Harvey, *An Introduction to Buddhism: Teachings, History and Practices* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p. 47. Sözkonusu yolun, her biri doğru ya da mükemmel (*samma*) diye nitelendirilen sekiz bileşeni vardır: (1) doğru görüş ya da anlayış, (2) doğru yönlendirilmiş düşünce, (3) doğru konuşma, (4) doğru eylem, (5) doğru yaşam, (6) doğru çaba, (7) doğru zihniyet, ve (8) doğru yoğunlaşma. Bu unsurlar ayrıca üç grupta mütâla edilir. 3 ilâ 5 arası unsurlar kalbi / aklı tefekkür (meditasyon) yoluyla terbiye etmeye ve geliştirmeye ilişkindir; 1 ve 2 nolu unsurlar da bilgeliğe (hikmete) ilişkindir. (Ibid., p. 68.)

⁷ Mehmet Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), pp. 68-9.

⁸ Ömer Aydın, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), pp. 36-8.

özel şartları altında doğru davranış tarzını tercih ederken bazılarımız da, Tanrı vergisi ya da içsel anlamda mücehhez oldukları seçme ve eyleme özgürlüklerini kötüye kullanarak yanlış davranış tarzını seçebilmektedir.

İnsanoğlunun belli başlı 'hastalık'larının neşvü nema bulduğu temel zayıflığı, Kur'an tarafından "aşağılık" ve "akıl darlığı" olarak nitelendirilir. İnsanın hem gururu hem de ümitsizlik ve çaresizliği bu 'aşağılık' durumundan kaynaklanır. İnsanın öz-imhacı bencilliği ve sürekli esiri olduğu hırsı, panikvâri aceleci davranışı, öz-güven zaafiyeti ve sürekli başına musallat olan korkular nihai tahlilde akıl darlığından kaynaklanır. İnsanın dar ölçekli bakış açısı ve küçük akıldan kaynaklanan dengesiz/istikrarsız karakteri, belli başlı temel ahlaki gerilimler meydana getirir; öyle ki bu gerilimler içinde devinen insan, davranışıyla sözkonusu karakterin dengeli ve verimli olup olmayacağını belirlemek durumunda kalır. Başlıca amacı ahlaki enerjiyi azami seviyesine çıkarmak olduğundan dolayı Kur'an, insanın bu çatışan kutuplar arasındaki dengeyi ihlal etmemesini mutlak bir gereklilik olarak görür. Bütün yanlış davranışlar bu çatışan kutuplar arasındaki dengeyi ihlal anlamına gelir. Bu yanlış davranışları Kur'an "Allah'ın sınırlarını aşma" (2:187, 229, 230; 4: 13; 9: 112; 58: 4; 65: 1)⁹ olarak nitelendirir.

Bu yaklaşıma itiraz edilebilir ve –mesela– şöyle bir soru sorulabilir: Neden adil bir Tanrı insanları, daima doğru davranışı seçecek, yanlış olanı da asla seçmeyip yapmayacak tarzda yaratmadı? Cevabı çokça zor bir soru değildir bu. Çünkü iyiliğe olduğu kadar kötülüğe de açık olmak özgür bir özne olmanın gerekli şartıdır; öte yandan –zaman zaman kötüye kullanımı sözkonusu olsa da– özgürlük, beşeri varlıklarca takınılmaya değer bir olgudur. Zira bir eylemi ve öznesini gerçekten değerli kılan, bu eylemin harici herhangi bir zorlamayla değil de özgürce seçilme ve icra edilme niteliğidir.

Yanısıra, özgür beşeri varlıklar doğruyu yanlıştan ayırma ve seçme yolunda verili birer yetenek olarak bulundukları akıllarından ve vicdanlarından yardım alabilecekleri gibi –İslama göre– bazılarına ihsan edilen ilahi ilhamdan da

⁹ Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an* (Chicago, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1980), pp. 25-28.

yardım alabilirler. Zira İslama göre her çocuk; erdem, bilgi ve güzelliğe yönelmiş içsel bir eğilim olarak fitrat üzere doğar. Öyle ki bu huy kişiyi, özgürlüğünü ihlal etmeyecek düzeyde doğru davranışa sevk edebilir. Dahası, İslam kendisini 'ilk eski din' ve 'eskilerin dini' anlamında 'hanif din' olarak nitelendirir: İslam beşeri varlığı, yaratılmış her şeyle uyum içinde iyilik yapmaya eğimli ve Allah'ın birliğini tasdik edici olduğu orijinal ve gerçek doğasına kavuşturmayı hedeflemektedir.¹⁰ Ayrıca ilahi vahiy beşeri özgürlük ilkesini ihlal etmeksizin insanların doğru yolu bulmasını ve izlemesini sağlar. Örneğin, insanoğlunun doğru ya da yanlış seçmede özgür bir mahlûk olduğu gerçeğini zikrettikten sonra Kur'an, insanlara şu tavsiyede bulunur: "[Ruhunu ya da 'Kendi'sini] teziye eden felaha erer, ifsat eden de hüsrana uğrar!" (91: 8-0).

Şu halde insan nefsinin nasıl tezkiye edebilecek ve bencilce sapmalardan koruyabilecektir; nasıl olacaktır da insan "hüsran" ve ıstırap içinde yaşayan çoğu insandan farklılaşıp mükemmel bir beşeri varlık seviyesine yükselebilecektir? Yukarıda zikredilen Kur'an ayetlerinde görüldüğü gibi, bu amaç doğrultusunda yapılması gereken ilk şey iman etmektir.

4. İslama Göre İmanın Şartları

İslamda imanın şartları genel olarak altı madde halinde ifade edilir. Müslümanlar öncelikle tek Tanrı'ya (*Allah*) inanırlar; ikinci olarak Allah tarafından yaratılmış olan meleklerle; üçüncü olarak peygamberlere gönderilen kutsal kitaplara; dördüncü olarak, Allah'ın vahyinin kendileri aracılığıyla insanlara iletiği peygamberlere; beşinci olarak ölüm sonrası hayatta gerçekleşecek olan Hesap Günü'ne ve altıncı olarak da kadere inanırlar. Şimdi bu maddelerin bir-kaçına biraz daha ayrıntıyla yoğunlaşabiliriz.

5. İslamda Tanrı Kavramı

İslam tek tanrıcı (monoteist) bir dindir. İslama göre Tanrı tek ve eşsizdir. Hiçbir şeyin O'na benzemesi sözkonusu değildir. Ne eşi, ne çocukları, ne de ebeveyni vardır. Kendi kendine ortaya çıktığı düşünülemeyen evrenin yaratıcı-

¹⁰ See, *The Holy Qur'an*, 30: 30.

sıdır. Tanrı rahman, rahim ve raûftur. İnsanlara kılavuzluk etmeleri, nasıl iyi birer insan olarak yaşayıp mutlu olacaklarını anlatmaları amacıyla peygamberler göndermiştir.

İslamın Tanrı'sı hem bilinebilir hem de bilinemez diye nitelendirilebilir. Tanrı bilgisine değişik kaynaklarla ulaşılabilmektedir. İlk kaynak vahiy yani Kur'an'dır. İkinci kaynak, akıl ve gözlemdir.¹¹ Üçüncü kaynaksa dini ve mistik tecrübedir.¹² Ancak bütün bu bilgi kaynakları ve aşamaları Tanrı hakkında bize Tanrı'nın bizimle ilintili olma nisbetinde bilgi sağlayacaktır. Diğer bir deyimle Tanrı'nın asıl varlığı ve varlık özü hakkında bilgi sahibi olma iddiasında bulunamayız. Zira Kur'an'da şöyle söylenmektedir: "O [Allah] onların [insanların] öncesini de sonrasını da bilir. Fakat o insanlar Allah'ı bilgice kavrayamazlar" (20: 110). Tanrı analogi yoluyla bile kavranamaz; zira Kur'an Tanrı'nın varlık özü (zâtı) hakkında şunu söylemektedir: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" (42: 11).

Kur'an'da ifade edildiği şekliyle sonsuzca iyi, adil ve mutlak merhametli tek Tanrı öğretisi Tanrı'nın mutlak aşkınlığına dair kuvvetli ifadeler sergiler, ancak yalnızca bu mutlak aşkınlık gerçeğini vurgulamakla kalmaz: Kur'an, Tanrı'nın bize kendimizden daha yakın olduğunu (bkz.: Kur'an, 50: 16) ve her yerde mevcut olduğunu ifade ederek O'nun bize yakın olduğu gerçeğini de özellikle belirtir. Kur'an açıkça şunu belirtmektedir: "Doğu da Batı da Allah'ındır: nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Çünkü Allah her şeyi kuşatır ve bilir" (2: 115). Dolayısıyla, "bir Müslümanın geleneksel anlamda dini hayatı; aşkınlık ve içkinlik, sertlik ve merhamet, adalet ve af (mağfiret), bir de, cezalandırılma korkusu ve Tanrı'nın bize yönelik sevgisine bağlı olarak merhamet ümidi şeklinde somutlaştırılabileceğimiz kutuplar arasındaki ritmik harekete dayanmaktadır."¹³

¹¹ See, Cafer S. Yaran, *Islamic Thought on the Existence of God: with Contributions from Contemporary Western Philosophy of Religion* (Washington, D.C.: R.V.P., 2003).

¹² See, Cafer S. Yaran, *Muslim Religious Experiences* (Lampeter: Religious Experience Research Centre, 2004).

¹³ Nasr, *The Heart of Islam*, p. 5.

6. Budizm Bağlamında Tanrı Kavramı

Budist bir yazar “Müslüman bir ülke olan Endonezya’da edindiği tecrübeyle” şunları öğrendiğini belirtmektedir: “Müslüman bir dinleyici kitlesine ‘Budizm Tanrı’ya inanmaz’ demenizin iler tutar bir yolu yoktur. Böylesi bir söz insanların ivedilikle sizden sarf-ı nazar etmesine yol açar.”¹⁴ O halde Budizmin gerçekten de bir ateist din olup olmadığı meselesini dikkatle gözden geçirmemiz uygun düşecektir.

Şurası bir gerçektir ki Buda metafiziğe fazla önem vermemiş, bunun yerine ahlak, ıstırap ve ıstıraptan kurtuluş olgularını vurgulamıştır; ama Tanrı’nın varlığını hiçbir zaman inkar etmemiştir. Tanrı’nın varlığını açıkça inkar etmek ile, daha ivedi ahlaki meseleler lehine metafizik konulara kayıtsız kalmak, hatta birçok Hindu tanrısı arasından herhangi birinin varlığını tasdik etmeyi reddetmek, içinde bulunduğumuz bağlam itibarıyla farklı şeylerdir. “Şayet ateizm Tanrı’nın varlığını inkar etmek demek oluyorsa o takdirde Budizmi ateistik diye nitelendirmek hayli yanlış düşecektir.”¹⁵ Budizm, kelimenin genel çağrışımı itibarıyla ne ‘ateistik’tir, ne de salt insan ürünü olmak anlamında bir ‘felsefe’dir.¹⁶

Muhtelif yazarlar, Dharmakâya, Sûnyatâ, Nirvâna, Adi-Buddha gibi farklı Budist kavramlara atıfta bulunurlar. Bu kavramların Tanrı kavramına paralel ya da benzer olduğu en azından daha geniş ve daha soyut anlamda düşünülebilir. Bazı uzmanlara göre “Sûnyatâ şeklindeki Budist terimi nihai aşkın gerçekliğe işaret amacıyla kullanılmada en isabetli ifade olabilir.”¹⁷ Diğer bazı uzmanlar da bu bağlamda Dharmakâya ve Nirvâna kavramlarını zikrederler:

¹⁴ Alex Berzin, “Some Common Features of Islam and Buddhism: A Conversation with Snjezana Akpinar and Alex Berzin”, in [Suwww.berzinarchives.com/islam/common_features_islam_buddhism.html](http://www.berzinarchives.com/islam/common_features_islam_buddhism.html), p. 2.

¹⁵ Edward Conze, *Buddhism: Its Essence and Development* (New York: Harper Torchbooks, 1959), p. 43.

¹⁶ William Stoddart, *Outline of Buddhism* (Oaktan: The Foundation of Traditional Studies, 1998), p. 1.

¹⁷ See, Paul Badham, *Christian Beliefs about God and Christ in Relation to Jodo Shinshû Buddhism* (Tokyo: Honganji International Buddhist Study Center, 1994), p. 30.

“Özet olarak: çoğu dinler Nihai Gerçekliğin aşkın yönünü yani Üstün Varlık ya da Tanrı’yı vurgularken Budizm, ayırıcı vasfı olarak ‘içkin’ yönü yani Üstün Durum ya da *Nirvana* üzerinde vurgu yapar. Bununla beraber genel olarak Budizm, Nihai Gerçekliği Üstün Durum (*Nirvâna*) ya da Üstün Varlık (*Dharmakâya*) olarak tanıdığından hem içkin hem de aşkın veçheleri içerir. Her iki durumda da Nihai Gerçekliğin temel doğası aynı kalır: mutlak, sonsuz ve mükemmel. Dolayısıyla, Nihai Gerçeklik algısı itibarıyla Budizm esas itibarıyla diğer dünya dinleriyle uyum içindedir.”¹⁸

Başka bazı Budizm uzmanları da, özellikle Müslümanlarla diyalog bağlamında Adi-Buddha kavramını gündeme getirirler. Bir Budizm uzmanı 1988 yılında Endonezya’da verdiği bir konferans sırasında Budizmde Tanrı meselesiyle ilgili olarak yine Budist rahiplerle birçok tartışmalar gerçekleştirdiğinden söz açar. Sonra da şöyle devam eder:

Adibuddha kadim bilincin zahir ışığı olarak yorumlanabildiğinden ve samsâra ve nirvananın bütün tezahürleri bu zihnin oyunu ya da ‘yaratığı’ olduğundan Budizm bir yaratıcı Tanrı’yı kabul eder demenin hiçbir olumsuz yönü olmadığı sonucuna vardık. Budizmin Adibuddha’yı zahir esîri bir varlık olarak değil de her akıllı varlıkta mevcut bir şey olarak telakki etmesi Tanrı’nın doğasına ilişkin teolojik farklar meselesidir. Birçok Yahudi, Hristiyan, Müslüman ve Hindu düşünür Tanrı’nın soyutluğunu ve bütün varlıklarda mevcut olduğunu iddia eder.¹⁹

Böylece Alexander Berzin Endonezya’daki tecrübesine dayalı olarak Adibuddha kavramı üzerinden Budizmin nevi şahsına münhasır bir yorumla bir yaratıcı Tanrı kabul ettiği noktasına varır. Nihai tahlil bağlamında Berzin şunları söyler: “Bu ortak temel tesis edilince, Türkiye’deki Müslüman ilahiyatçılarla keyif verici bir diyalog başlatabilme imkanına kolayca kavuştum.”²⁰ Diğer bir deyimle, Alexander Berzin bu sözlerini şöyle tasrih eder: “bariz esîri akıldan başlangıçsız tezahürlerin başlangıçsız yaratıcısı diye, Buda’dan da yüksek ger-

¹⁸ Stoddart, *Outline of Buddhism*, p. 2.

¹⁹ Alexander Berzin, “Islamic-Buddhist Dialogue”, in www.berzinarchives.com/islam/islamic_buddhist_dialog.html, p. 4.

²⁰ Berzin, “Islamic-Buddhist Dialogue”, p. 4.

çeklerin ifşacıları diye söz edince canlı ve dostâne bir diyalog için sağlam bir zemin kazanmış olduk.”²¹

7. Tanrı'nın Kitapları

Bir diğer iman şartı Tanrı'nın gönderdiği kitaplara inanmaktır. Müslümanlara göre Tanrı insanlara mesajını peygamberler aracılığıyla ve kitap şeklinde ulaştırmıştır. Müslümanların kutsal kitabı Kur'an diye adlandırılır. Bir Müslüman Tanrı'nın göndermiş olduğu bütün kitaplara inanır, fakat Kur'an'ı takip eder. Bugün Kur'an Hz. Peygamber'e vahyedildiği şekliyle korunmaktadır. Müslümanlar bu kitaba inanır, hayatlarına kılavuz olarak benimser ve günlük olarak da bu kitaptan bazı bölümler okurlar. Kur'an beşeri varlıklara ilişkin bütün konularla ilgilenir: bilgelik (hikmet), öğreti, ibadet ve hukuk. Ancak Kur'an'ın temel teması, Tanrı ile mahlukatı arasındaki ilişkidir. Aynı zamanda Kur'an; adil bir toplum, uygun beşeri idare ve eşit-fırsatçı bir ekonomik sistem için gereken yol işaretlerini verir.

Kur'ani yaklaşımda Tanrı'nın gerçekliği ve kılavuzluğu sınırlı değildir, aksine, evrensel olarak bütün insanlar için sözkonusudur. Kur'an'da şöyle söylenmektedir: “(geçmişte) aralarında bir peygamberin yaşamış olmadığı hiçbir toplum yoktur” (35: 24). İslamda Yahudiler ve Hıristiyanlar ‘Kitap Ehli’ (Ehl-i Kitab) diye adlandırılır ve kitap ehli addedilenler diğer gayr-i Müslim topluluklara kıyasla daha imtiyazlı görülür.

8. Kitap Ehli Kavramı ve Budistler

İslam dünyasında Hinduları ve Budistleri de ‘Kitap Ehli’ olarak telakki etmeye yönelik yeni çabalar sözkonusudur.²² Aslında bu yeni bir gelişme değildir, zira şunu biliyoruz ki “Moğol hâkimiyeti zamanlarında Hint alt kıtasında en yetkin İslam âlimlerinden bazıları Hindulara İslam öncesinde Hz. Âdem’le başlayan peygamberler zincirine ait anlamında ‘Ehl-i Kitab’ tabir et-

²¹ Berzin, “Islamic-Buddhist Dialogue”, p. 6.

²² Harold Coward, *Pluralism in the World Religions: A Short Introduction* (Oxford: Oneworld, 2000), p. 66.

mişlerdi.”²³ Columbia Üniversitesi’nde Budist–Müslüman diyalogu konulu bir konferansta, “bir İslami kavram olarak ‘Kitap Ehli’ ifadesi tartışıldıktan sonra, Dharmanın topluca Dharmakâya tabir edilen dini metinlerde zikredilip açıklanması gereğiyle Budistlerin de ‘Kitap Ehli’ olduğu konusu üzerinde ittifak edildi.”²⁴

9. Hz. Muhammed ve Diğer Peygamberler

Bir din olarak İslamda bir diğer itikat maddesi, peygamberlere imandır. Müslümanlara göre Tanrı insanlara mesajını peygamberler aracılığıyla iletmıştır. Tanrı bütün insanlara değişik zamanlarda peygamberler göndermiştir. Kur’an’da “her toplum için bir kılavuz vardır” (13: 7) denmektedir. Peygamberler büyük erdem ve karakter insanlarıdır; onlar beşer toplumunun gerçek lider ve kılavuzlarıdır. Bununla beraber bir peygamber asla Tanrı olamaz; Tanrı’dan kılavuzluk bilgisi ya da vahiy alması farkıyla o da bizim gibi beşeri bir varlıktır. Müslümanlar peygamberlere inanır, sevgi besler ve saygı duyar ama asla ibadet etmez.

Müslümanlara göre Hz. Muhammed Son Peygamber’dir. Miladi 570 yılında Mekke’de doğmuştur. Hz. Muhammed yoğun bir dini tabiata sahipti ve toplumunun tefessüh etmişliğinden çoktandır hoşlanmıyordu. Mekke yakınlarındaki *Cebel-i Nur*’un (Nur Dağı) zirvesine yakın bir noktadaki *Hira* Mağarasında zaman zaman derin düşüncelere dalmak kendisi için bir alışkanlık haline gelmişti. Tanrı’dan ilk vahyini kırk yaşında bir inziva sırasında Cebrail adlı melek aracılığıyla aldı. İşte yirmi üç yıl boyunca devam edecek bu vahiy Kur’an adını aldı. Hz. Muhammed ömrünün son senesinde Hac yapmak amacıyla Mekke’ye geldi ve orada 140,000 kişilik bir Müslüman topluluğa öğretilerinin bir özetini teşkil eden meşhur hitabesini irad etti:

İmge (resim) ya da simge olmaksızın tek Tanrı’ya inanmak; ırk ya da sınıf ayrımı olmaksızın bütün Müslümanların eşitliği; insanların

²³ Nasr, *Sufi Essays*, p. 132.

²⁴ “Conference on ‘Global Ethics and Good Governance: Buddhist-Muslim Dialogue’”, UNESCO Headquarters, Paris, 5-7 May 2003, in www.unesco.org/culture/dialogue/religion/images/buddmusl.pdf, p. 3.

üstünlüğünün yalnızca takvaya dayandırılması; can, mal ve namus emniyeti; faiz, kan davası ve ihkak-ı hak uygulamasının kaldırılması, kadınlara iyi muamelede bulunmak; ölen insanların mülklerini kadın ya da erkek yakınlarının zorunlu olarak tevarüs etmesi, bu mülklerin sözkonusu yakınlar arasında paylaşılması ve servetin belli bir azınlığın elinde toplanma ihtimalinin bertaraf edilmesi. Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti, hukukun temelleri ve insan hayatının her yönü itibarıyla muhkem bir ölçüt işlevi görecekti.²⁵

Yukarıda zikredildiği gibi Müslümanlar Allah'ın her topluma gönderdiği peygamberlerin büyük bir rakama balığ olduğuna inanır. Bu rakam hadis geleneğine dayalı olarak 124. 000 diye telaffuz edilir. Bu rakamın büyüklüğü içkin olarak her toplumun Allah tarafından gönderilmiş bir dini olması gerektiği gerçeğini işaretlemektedir. Bu bağlamda genel olarak yalnızca İbrahimi gelenekler dikkate alındıysa da vahyin evrenselliği ilkesi bütün milletler için geçerli olmaktadır.²⁶

10. Zü'l-Kifl Peygamber ve Buda

Yalnızca Moğol dönemi Hint alt kıtasında yaşamış bazı en yetkin Müslüman âlimler Hinduları 'Kitap Ehli' diye adlandırmamış, bazı Müslüman Hint müfessirler de Kur'an'da adı geçen Zü'l-Kifl Peygamberi Kifl'li (Kapilavasta) Buda addetmiş ve Kur'an'ın 95. suresinde zikri geçen 'İncir Ağacı'nı Buda'nın altında aydınlanışa kavuştuğu Bodi Ağacı olarak değerlendirmişlerdir."²⁷

Zü'l-Kifl Kur'an'da şöyle zikredilmektedir: "İsmail'i, İdris'i ve Zü'l-Kifl'i de hatırla; hepsi de sabır ehli insanlardı. Biz onları rahmetimize kabul ettik, çünkü hakikaten iyi yaşayışlı barışçıl kimselerdi" (21: 85-86).

Doğal olarak Müslümanlar diğer dinlerin gündeme getirdiği bütün 'ilahi simalar' ya da 'Avatâr'ları İslami açıdan en fazla peygamber olarak görmektedir

²⁵ Muhammad Hamidullah, *Introduction to Islam* (Lahore: Centre Culturel Islamique, 1980), p. 19.

²⁶ Nasr, *Sufi Essays*, p. 131.

²⁷ Nasr, *Sufi Essays*, p. 132. See also, Muhammad Hamidullah, *Le Prophète De L'Islam*, I. (Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1959) ; and, Imran N. Hossein, *Islam and Buddhism in the Modern World* (Singapore :CRTDM, 1999), p. 6.

ki, bu durumda Buda'nın da böylesi bir sima olarak telakki edilmesi hiç de şartıcı olmamalıdır.²⁸

Bir din olarak İslam dininde imanın altı şartını İslamın beş esası takip eder. Bu esasları da kısaca zikretmeliyizdir.

11. İslamın Beş Esası

Bütün İslam binasının dayandığı beş esas vardır. Bunlar kelime-i şهادet (inanç), ibadet (namaz), zekat, oruç ve hacdır.

İlk esas "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın rasulü olduğuna" şهادet etmektir. Bu şهادeti peşi sıra amel takip eder; ve iman ile amelin birlikte varlık sürmesi gerekir.

İslamın ikinci esası namazdır. Bir Müslüman günde beş kez namaz kılar. Müslümanlar için namaz kul ile Allah arasında doğrudan bir bağ teşkil eder ve kula Allah'ın emirlerini hatırlayıp takip etmede yardım eder. Namaz insanı kötülüklerden uzak tutar ve ona bütün eylemlerinden sorumlu olduğu gerçeğini hatırlatır.

Üçüncü esas genellikle fakirler için verilen zekattır. Çoğu durumda zekat eldeki servetin yüzde iki buçüğünü ödemek anlamına gelir. Zira İslam, kardeşliği ve sosyal adaleti gözetir ve fakirlerle miskinlerin zenginlerin servetinde hakkı bulunduğunu söyler. Eldeki serveti fakir ve miskinlerle paylaşmayı onların açlık ve hastalıktan mustarip olmalarına aldırış etmemek büyük bir günahdır.

Dördüncü esas İslami takvimin dokuzuncu ayı olan *Ramazan*'da oruç tutmaktır. Oruç seher vaktiyle başlar ve güneşin batışıyla sona erer, güneşin doğuşu ile batışı arasındaki süre zarfında oruçlu yemeden, içmeden ve cinsel ilişkiden sakınır. Oruç, kişinin ruhsal eğitimine ve nefsinin tezkiye etmesine vesiledir.

İslamın beşinci esası hacdır. Hac—kişi bedenen ve mâlen muktedir ise—Mekke şehrindeki Allah'ın evi Kâbe'yi ömür boyunca en az bir kereliğine ziya-

²⁸ Nasr, *Sıfı Essays*, p. 123.

ret etmektir. Her renk ve ülkeden Müslümanlar, İslami takvimin on ikinci ayında Mekke’de toplanır ve Allah’a ibadet ederler. Bu ibadet; birlik, eşitlik ve kardeşlik ruhunu kuvvetlendirir.

İslamın bu esaslarını Budist meditasyon ve Budizmin fedakârane tatbikiyle ilintili olarak düşündüğümüzde bazı benzerlikler görmemiz gayetle mümkündür. Zira Budistler, duadan önce üç defa yere kapanmak (secde), yoksullara ve kendilerini manevi hayata adanmışlara cömertçe teberrularda bulunmak, Buda’nın adlarıyla kutsal heceleri (mantras) tespih taneleri üzerinden tekrar etmek, kutsal mekanlara hac yolculuğu ve meditasyon gibi uygulamalarda bulunurlar. Yanısıra Buda, takipçilerine bir damla bile olsa alkollü içecek içmeme talimatı vermiştir.²⁹

12. İslamın Ahlaki Öğretileri

Kur’an’ın ya da İslamın ahlaki tenbihlerinin burada tümüyle iktibas çok uzun bir yer kaplayacaktır. Temel ahlaki tavsiyeler üç Kur’an suresinde verilen üç farklı talimat bütününde tesbit edilebilmektedir. Bu üç farklı talimat bütünü birincisi İsrâ suresinde (17: 23-41) yer almaktadır. “Birinci talimatta yapılması yönünde emredilen dört emir vardır: ancak ve ancak tek Tanrı tanımak, ebeveyne karşı müşfik olmak, fakirlere sadaka vermek ve harcamalarda mutedil olmak. Yedi kesin yasak da söz konusudur: çocuk katlinden, zinadan, haksız yere adam öldürmekten, yetimlerin hakkını yemekten, ticarete sahtekârlıktan, yalan haberlere inanmaktan ve kibir takınmaktan sakınmak.” İkinci talimat bütünü Furkan suresinde (25: 64-75) yer almaktadır. Bu surede “Yaratıcının rızasının mütevazı insanlara özgü olduğu açıklanır; yaratıcının rızası ve dolayısıyla mutluluk ve takva; nifak, cihat ya da iffet konularında imtiyaz kazanmış, tövbe-kar ve sadık insanlara özgüdür.” Üçüncü talimat bütünü Lokman tabir edilen surede Allah’a karşı davranış bakımından üç kesin emir verilmektedir: O’na karşı minnettarlık hissi beslemek, hiç kimseye ilahlık isnat etmemek ve O’nun her şeyi aydınlığa kavuşturacağı gerçeğini hatırlamak. Bu surede, insani ilişkilerde

²⁹ Alexander Berzin, “Introduction to Buddhism from an Islamic Viewpoint”, in www.berzinarchives.com/islam/buddhist_islamic_view.html, pp. 6-7.

takınılması gereken tavır bakımından da üç kesin emir verilmektedir: ebeveyne karşı görevlere riayet etmek, ibadette halis ve sebatkâr olmak; ve, kibir ve cehaletten daima sakınır tarzda hayat sürmek.”³⁰

Ayrıca İslamda istikrarlı ailenin temin ettiği barış ve güvenlik ortamı muazam ölçüde önemsendiği gibi bu tür aile, üyelerinin manevi gelişimi için vazgeçilmez addedilmektedir.

Din ve vicdan özgürlüğü bizzat Kur’an tarafından dile getirilir: “Dinde hiçbir zorlama yoktur” (2: 256). Irkçılık Müslümanlarca akla uymaz, anlaşılmaz bir olgudur; zira Kur’an beşeri eşitlik bağlamında şunları söylemektedir:

“Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişi çiftinden yarattık, sonra da, birbirinizi hor göresiniz diye değil de birbirinizle tanışıklık kurasınız diye sizi halklar ve kabileler haline getirdik. Doğrusu Allah katında en şereflişiniz, en takvalı olanınızdır” (49: 13).

İslamda barış esastır, savaşa son çaredir; dahası savaş, sivil halka zarar vermeye karşı yasaklar ihtiva eden şeriatça belirtilen katı şartlara bağlı kılınmıştır. Kur’an “Eğer düşmanlar barışa yanaşırlarsa sen de barışa yanaş” (8: 61) demektedir. *Cihad* terimi lügavi olarak ‘mücadele’ anlamına gelir ve Müslümanlar iki tür cihadın var olduğuna inanırlar. Diğer *cihad*, manevi iç huzuru temin etme uğrunda herkesin bencil arzulara karşı sürdürdüğü manevi mücadeledir.

Özellikle Müslüman mistikler ya da daha doğru bir ifadeyle Sufiler zahiri cihadla fazla ilgili değillerdir. Aksine, çabaları ruhlarını bütün kötülüklerden arındırmaktır. Sufiler ruhu arındırmanın zahiri cihaddan daha önemli olduğuna inanırlar. Dahası Sufiler toplum içinde gerçek barış ve eşitliğin ancak ve ancak egonun arzularına karşı savaşım sürdürüldüğü müddetçe temin edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.³¹

³⁰ Dwight M. Donaldson, *Studies in Muslim Ethics* (London: SPCK, 1953), p. 266. See also, George F. Hourani, *Reason and Tradition in Islamic Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), pp. 29-48.

³¹ Mustafa Köylü, *Islam and Its Quest for Peace: Jihad, Justice and Education* (Washington, D.C.: R.V.P., 2003), p. 69.

13. İslami Mistisizm ya da Sufizm

Sufizm İslamın ana-mecra mistik geleneğidir. Münzevi yaşama tarzının birçok özelliğini taşır ancak genel olarak bekârlığı vaaz etmez. Bedeni yüceltmeyi öngörür ve fakirlik idealini yüceltir, fakat avam–havas ayrımı gözetmeksizin toplumun sıradan üyelerini saflarına kabul etmekten çekinmez. Tanrı sevgisini vurgular ve Tanrı ile Sufiler arasında özel bir ilişki olduğunu öngörür. Sufiler sürekli olarak O’nu hatırlama uygulaması (*zikir*) icra ederler. Sufizm bir eğitim yolu (*tarikât*) da ihdas eder. Birey bu yola yoğun bir pişmanlık duygusuyla başlar ve Tanrı’ya yönelik mutlak güven gibi erdemleri temsil eden birçok ‘kademe’ler aşarak bir dizi yüksek ‘esirlik’ durumu tecrübe eder. Bu kademeler; “mistik bireyin ya da belki de bu bireyin henüz olgunlaşmamış ruhunun veyahut da beşeri sıfatlarının ‘yok oluş’u (fenâ) ve bu yok oluşun sonrasında yaşanan dönüşmüş kişiliğinin (ya da belki de olgunlaşmış ruhunun veyahut da aynı şekilde–diğer bir ifadeyle–artık Tanrı’nın sıfatlarıyla bezenmiş özünün) ‘hayat sürme’si (*bekâ*) sürecinde doruğa ulaşıp nihayet bulurlar.”³²

Sufilerin diğer Müslümanlardan farklı olarak değerlendirilmelerinin bir sebebi; şeyhleri tarafından öğretildiği şekliyle Tanrı’nın isimlerinin söyleme şeklinde Tanrı’ya hatırlama uygulamasını (*zikir*) salt bir tavsiye olarak değil de bir görev olarak görmeleridir. Sufiler için bütün dini faaliyetlerin özü Tanrı’ya hatırlamaktır. İnsanlar Tanrı’ya sürekli akılda tutmak amacıyla ibadet etmeli ve oruç tutmalıdır. “Allah’tan başka hiçbir tanrı yoktur” (Lâîlâhe illallah) ifadesi, müştereken “en iyi zikir” diye adlandırılır. Fakat bazı Sufiler için tekil bir hatırlama lafzı olarak yalnızca *Allah* adının zikredilmesi daha üstün bir zikir türüdür. Tanrı’ya hatırlamada amaç, O’ndan başka her şeyi nefyedip O’nun iradesine tümüyle teslim olarak yaşamaktır.³³

Sufilerin aradığı; “yaratılmışların ‘Yaratılmamış’ta, geçici olanların ‘Ebedi Olan’da ve sonlunun ‘Sonsuz Olan’da ‘yok olma’sıdır (*fenâ*).”³⁴ Allah’ın kelamı

³² Julian Baldick, *Mystical Islam: An Introduction to Sufism* (London: I.B.Tauris, 1989), p. 3.

³³ William C. Chittick, *Sufism: A Short Introduction* (Oxford: Oneworld, 2003), p. 59.

³⁴ Martin Lings, *What is Sufism?* (London: George Allen & Unwin Ltd, 1975), p. 25

ve Peygamberinin sünnetinin kılavuzluğunda yine Allah'ın iradesine samimi itaat ile itidal ve tefekkür içinde sürdürdüğü hayatında Sufi, Allah'ın kendisine ihsan etmesi ölçüsünde yukarıda zikredilen manevi dereceleri bizzat elde eden bir öznedir. Sufi, manevi yolculuğun çeşitli durum ve aşamalarını geçerek Tanrı'ya yakınlık hissettiği özel ilişkiye dair nice kanıtlar tecrübe eder. "Bu tarzda kılavuzluk ve ihsan gören Müslüman mistik, 'kendi'likten geçerek (*fenâ*) ve Tanrı'da var olma bilincine ererek (*bekâ*) bu ölümlü hayatta dahi bir nebze ölümsüzlük kazanmayı ümit edebilir. Ölüm ve sonrası itibarıyla Müslüman mistik, Kadir-i Mutlak Tanrı'nın yakınlığı ve mukaddes varlığında melekler, peygamberler, veliler ve diğer bütün kurtuluşa erenlerle ebediyen birlikte yaşamayı arzular."³⁵

14. Sufizm ve Budizm

Bazı akademisyenler Budist fikirlerin Sufizme tesir ettiğinden söz ederler. Bu akademisyenlerden biri sözkonusu ilişkiyi şöyle özetlemektedir: Nefesi tutmak gibi belli Sufi uygulamaların Budist bir uygulama olarak yogadaki *prânyama* olgusundan türetildiği anlaşılmaktadır. 'Herkesle barış' şeklindeki Sufi kavramının da Mahayana Budizminden alındığı yönünde bir izlenim gündeme gelmektedir. Ayrıca, başlangıç eğitiminin ilk aşamalarında Sufi öğrencinin öğretmenin imgesine yoğunlaşması uygulamasının da Budizmden uyarlandığı anlaşılmaktadır. Dahası, Sufilerin tespih kullanımı, bir Hıristiyan ya da bir Hindu-Budist gelenekten alınmış izlenimi vermektedir. Sufizmin Budizmden bile-isteye etkilendiği aşikârdır. Fakat özde her iki geleneğin de özgül ve orijinal kaldığı da muhakkaktır.³⁶ Bazılarına göre "nirvana" (Sufilerce de "fenâ") diye tabir edilen nihai amaç ve tecrübeler hiç değilse benzer tecrübelerdir.³⁷

³⁵ A. J. Arberry, *Sufism: An Account of the Mystics of Islam* (New York: Harper Torchbooks, 1970), pp. 13-4.

³⁶ Coward, *Pluralism in the World Religions*, pp. 72-3.

³⁷ See, S. Abhayananda, *History of Mysticism: The Unchanging Testament* (New York: Atma Boks, 1987), pp. 1-3.

SONUÇ

Hem İslamın hem de Budizmin insanlığın durumuyla son derece ilgilendiğini ve bu iki dinin, insanların çoğunun yazıklandığı bir durum olarak zarar ya da ıstırap içinde olduğunda hemfikir bulunduğunu gördük. Aynı şekilde, her iki din de insanlara –onları ıstırap ya da zarardan salım kılmak amacıyla– Budizmin dört asil gerçeği, sekiz katmanlı yolu ve İslamın altı iman maddesi ve beş şartı gibi çeşitli yollar önerirler. Aralarında –bu makalede değinmediğimiz– bazı farklar olmasına rağmen bu iki din, öğretileri ve önerdikleri hayat tarzı bakımından ilk bakış itibarıyla sanıldığı kadar birbirine zıt değildir. Ortaçağın ve günümüzün bazı Müslüman bilginleri Buda’yı peygamber, Budistleri de ‘Kitap Ehli’ olarak görürler. Metafizik öğretileri ve meditasyon uygulamalarına kıyasla her iki dinin ahlak ve mistisizm öğretileri birbirine daha çok benzemektedir. Her iki din de rahmet, mağfiret ve hem zahiri hem de batini selamet konularıyla son derece ilgilidir. Dolayısıyla, beşeriyetin ahlaki ve manevi tekâmülüne katkıda bulunmak ve aynı zamanda çok daha adil, barışçıl ve huzurlu bir dünya kurmak için Müslümanların ve Budistlerin önünde hiçbir engel yoktur.